

Marie-Thérèse d'Alverny'nin açıklamalarıyla birlikte *Avicenna Latinus* adıyla yapılmıştır (Frankfurt 1961). Anılan toplu neşir içinde: **1. Logica** (*el-Mantık, el-Med-hâl*'den, vr. 2-12^v); **2. Sufficientia** (*es-Semâ'ü't-tabî'î*'den, vr. 13-36^v); **3. De celo et mundo** (*es-Semâ' ve'l-âlem*'den, vr. 37-42^v); **4. De Anima** (*en-Nefs*'ten, vr. 1-28^v); **5. De Animalibus** (*el-Hayevân*'dan, vr. 29-64); **6. De Intelligentiis** (*Liber Avicenne in primis et secundis substantiis et de fluxu entis*. Kısaca *Fluxu entis* adıyla da bilinen bu tercüme İbn Sînâ'nın bir eserine ait olmayıp filozofa nisbet edilmiştir, vr. 64^v-67^v); **7. Alfarabi de intelligentiis** (Fârâbî'nin *Mağale fi Me'âni'l-'akl*'ından, vr. 68-69^v); **8. Philosophia prima** (*el-İlahiyyât*'tan, vr. 70-109^v) başlıklı metinler yer almaktadır. eş-Şifâ'nın Latince tercümelerinin tahkiki neşri ise toplu halde yine *Avicenna Latinus* adıyla yapılmıştır (nşr. Simone van Riet, Leiden 1968-1992). Bu diziden çıkan ve -1983 tarihli olanı hariç- her birine Gérard Verbeke tarafından giriş yazılan neşirler şunlardır: **1. Liber de anima seu sextus de naturalibus**, I-II-III (1972). **2. Liber de anima seu sextus de naturalibus**, IV-V (1968). **3. Liber de philosophia prima sive scienta divina**, I-IV (1977). **4. Liber de philosophia prima sive scienta divina**, V-X (1980). **5. Liber de philosophia prima sive scienta divina**, I-X (1983). **6. Liber Tertius naturalium de generatione et corruptione** (1987). **7. Liber Quartus naturalium de actionibus de actionibus et passionibus qualitatuum primarum** (1989). **8. Liber Primus naturalium. Tractatus Primus de causis et principiis naturalium** (1992). Bu dizide yer almayan *el-Me'âdin ve'l-âsarû'l-'ulviyye*'nin birinci makalesinden seçilmiş bölümlerin Alfredus Sareshalensis tarafından yapılmış Latince tercümesi de Arapça neşri ve İngilizce çeviriyle birlikte yayımlanmıştır (*Avicennae de congelatione et conglutinatione lapidum, being sections of the Kitâb al-Shifâ*, nşr. E. J. Holmyard – D. C. Mandeville, Paris 1927).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-İlahiyyât* (1), s. 22; a.m.f., *eş-Şifâ' el-Mantık* (1), s. 9-11; ayrıca bk. Ebû Ubeyd el-Cüzcânî'nin girişi, s. 1-4; İbrâhim Medkûr'un Mukaddime'si, s. 1-77; a.m.f., *eş-Şifâ' et-Tabî'iyât* (1), s. 3-4; a.m.f., *el-İşârât*, I, 483; a.m.f., *en-Necât* (nşr. Mâcid Fahrî), Beyrut 1405/1985, s. 83, 131; a.m.f., *el-Mübâhaşât* (nşr. Muhsin Bîdârfer), Kum 1371/1413, s. 92, 374; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ'* (Lippert), s. 413-426; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 440-445; G. C. Anawati, *Mü'ellesâtu İbn Sînâ*, Kahire 1950, s. 29-31, 69-79; Yahyâ Mehdevî, *Fihrist-i Nüşha-*

hâ-yi Muşannefât-ı İbn Sînâ, Tahran 1333 hş., s. 125-174; E. Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, New York 1955, s. 187-216, 235-245; Osman Ergin, *İbn Sîna Bibliyografyası*, İstanbul 1956, s. 32-33, 93, 111-112; D. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, Leiden 1988, s. 101-114, 145, 188; J. L. Janssens, *An Annotated Bibliography on Ibn Sînâ: 1970-1989*, Leuven 1991, s. 3-13; J. Meranbon, "Medieval Christian and Jewish Europa", *History of Islamic Philosophy* (nşr. Seyyed Hosseini Nasr – O. Leaman), London 1996, II, 1003-1006; H. Daiber, *Bibliography of Islamic Philosophy*, Leiden 1999, I, 98-101, 472-473; II, 292-295; D. C. Reisman, *The Making of the Avicennan Tradition*, Leiden 2002, s. 289-295, 304; Charles E. Butterworth – B. A. Kessel, *İslâm Felsefesinin Avrupa'ya Girişi* (trc. Ömer Mahir Alper), İstanbul 2002, s. 26-29, 44-45, 61-65; Bekir Karlığa, *İslâm Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, İstanbul 2004, s. 339-361.

İLHAN KUTLUER

eş-ŞİFÂ

(الشفا)

Kâdi İyâz'ın
(ö. 544/1149)

**Peygamber sevgisine
ve Hz. Peygamber'in
müslümanlar üzerindeki
haklarına dair eseri.**

Tam adı *eş-Şifâ bi-(fi)ta'rifi huķûķi (fi şerefi)l-Muştafâ*'dır. Müellif kendisinden Resûl-i Ekrem'in yüceliğini, ona gösterilmesi gereken saygıyı, bu saygıda kusur edenlerin durumunu anlatan bir kitap yazması istediği için bu çalışmayı yaptığını ve Resûlullah'ın müslümanlar üzerindeki haklarını da ortaya koyduğu eserini 535 (1140-41) yılında kaleme aldığını belirtmektedir. Ayrıca *eş-Şifâ*'yı Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini inkâr eden ve mucizelerine dil uzatanlar için yazmadığını, kitabını Resûlullah'ın davetini kabul edenlerin ona olan sevgisini arttırmak, sünnetine daha fazla sarılmalarını sağlamak ve imanlarını kuvvetlendirmek amacıyla telif ettiğini söylemektedir (*eş-Şifâ*, nşr. Abduh Ali Kûşek, s. 307). Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'e gerekli saygının gösterilebilmesi için onun maddî ve mânevî güzelliği, Allah katındaki üstün yeri ve mucizeleri ele almakta; ikinci bölümde ona inanıp itaat edenin, onu bütün gönlüyle sevmenin, kendisine salâtü selâm getirmenin gereği vurgulanmaktadır. Kitabın asıl konusunun üçüncü bölümde ele alındığını, ilk iki bölümün buna giriş niteliği taşıdığını söyleyen müellif burada Resûl-i Ekrem'de bulunabilecek ve kesinlikle bulunmayacak hu-

susları, Allah Teâlâ'nın onu günahlardan ve kötülüklerden koruduğu gerçeğini ve insan olması itibarıyla yaptığı şeyleri anlatmaktadır. Dördüncü bölümde Resûlullah'a dil uzatanlara uygulanacak hükümler incelenmektedir. Her konuya âyetlerle ve müfessirlerin bu âyetlerle ilgili açıklamalarıyla başlanmakta, ardından gelen hadislerde ilk hadis senediyle, diğerleri senedsiz olarak verilmekte ve zaman zaman âlimlerin meseleye dair görüşleri nakledilmektedir.

Kâdi İyâz çok yönlü ilmi kişiliğiyle konuları âyet, hadis, İslâm hukuku, dil ve edebiyat gibi pek çok yönden işleme, siyer ve meğâzi, kelâm ve tasavvuf ilimlerinin önde gelen âlimlerinden faydalanmıştır. Hadiste *Kütüb-i Sitte* yanında İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, Taberânî, Ebû Süleymân el-Hattâbî, İbn Abdülber en-Nemrî, Ebû'l-Velîd el-Bâcî; tefsir ilminde İbn Cerîr et-Taberî, Ebû'l-Leys es-Semerkanî; tasavvufta Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Mekki b. Ebû Tâlib; siyer ve meğâzide İbn İshak, Vâkıdî, İbn Sa'd; fıkhıta özellikle İmam Mâlik ile Mâlikî fakihlerinden İbn Habîb es-Sülemî, Sahnûn, İbn Sahnûn, İbn Abdûs el-Kayrevânî, İbnü'l-Celâb; Arap dili, edebiyatı ve kıraat ilimlerinde Ali b. Hamza el-Kisâi, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Müberred, Sa'leb, Zeccâc, Niftâveyh, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî ve Rummânî; kelâm ilminde Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî, Bâkılânî, İbn Fûrek ve Ebû İshak el-İsferâyîni gibi otoritelerden yararlanmıştır. Görüşlerinden en çok faydalandığı zâhidler arasında Sehl et-Tüsterî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî zikredilebilir. Kâdi İyâz eserinde âlimlerin farklı görüşlerini nakletmekle yetinmemekte, bu görüşler arasında tercihler yapmaktadır. *eş-Şifâ*'yı müelliften pek çok kimse rivayet etmiştir. Bunların başında oğlu Muhammed, talebesi İbn Zerkûn ve eserlerinin çoğunu kendisinden nakleden İbnü'l-Gâzî Muhammed b. Hasan el-Ensârî es-Sebtî; rivayeti Endülüs, Tunus, Mısır, Suriye ve Medine'de yayılan Ebû Cafer İbn Hakem el-Hassâr ile Zâhirî fakihi İbn Madâ bulunmaktadır. Müelliften *eş-Şifâ*'yı icâzet yoluyla rivayet edenler arasında İbn Kurkûl, İbn Beşkûvâl, Ebû Bekir İbn Ebû Cemre de yer almaktadır.

İslâm Dünyasındaki Yeri. *eş-Şifâ* yazıldığı tarihten itibaren İslâm dünyasında büyük ilgi görmüş, üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar ve tercüme şeklinde pek çok çalışma yapılmış, medreselerde öğrencilere, camilerde halka okutulmuştur. Özellikle Kuzey Afrika ülkelerinde düşman tehlikesine ve

hastalıklara karşı okunması gelenek halini almış, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin belirttiğine göre amansız hastalıklardan ve âfetlerden korunmak için evlerde eş-Şifâ bulundurulmuştur. Bu âdetin diğer İslâm ülkelerinde de mevcut olup meselâ Sultan Abdülhamid'in sürgünde bulunduğu günlerde Çanakkale savaşlarında zafer kazanılması için eş-Şifâ okuduğu kaydedilmektedir (Hülagü, s. 243). Eserin Mağrib'de kolayca okunabilmesi için mushaf cüzleri gibi otuz cüz halinde yayımlandığı ve Ceza'ir'de askerlik görevini yapacak olanların *Şahîh-i Buhârî* ile eş-Şifâ üzerine yemin etme âdetinin günümüzde sürdüğü belirtilmektedir (Türâbî, s. 327). Eser hakkında takdîrîkâr sözler söylenmiş, öncelikle müellif eser tamamlandığı zaman, şeytanın hasedinden çatlayacağını, müminin kalbinin aydınlanıp içinin rahatlayacağını ve akli olan herkesin Resûlullah'ın kıymetini daha iyi anlayacağını kaydetmiştir (eş-Şifâ, nşr. Abduh Ali Kûşek, s. 51, 52). İbn Ferhûn, Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ ile benzersiz bir eser meydana getirdiğini, aynı görüşte olan Taşköprizâde de vebaya karşı eş-Şifâ okumanın faydalı olduğunu "meşâyih'ten" duyduğunu söylemiş, eş-Şifâ şerhlerinin en güzelini kaleme alan Ali el-Kârî de bu eserin sahasında yazılan bütün kitapları ihtiva ettiğini

(*Şerhu's-Şifâ*, I, 2), Kâtib Çelebi eserin son derece yararlı olduğunu ve İslâm dünyasında bir benzerine rastlanmadığını belirtmiş (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1053), eş-Şifâ'nın en önemli şârihlerinden olan Şehâbeddin el-Hafâcî eserin aynı zamanda müellifin değerini ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Hintli âlim Seyyid Süleyman Nedvî'nin kaydettiğine göre Fransa'da bulunduğu sırada şarkiyatçı Massignon kendisine, Avrupalılar'a Hz. Muhammed'in üstünlüğünü anlatmak için eş-Şifâ'nın Avrupa dillerinden birine çevrilmesinin yeterli olacağını söylemiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki pek çok belgede kaydedildiği üzere Osmanlı ülkesinde *Şifâ-i Şerîf* adıyla bilinen esere hem devlet hem halk tarafından büyük ilgi gösterilmiş, Şifâ-han (*Şifâ-i Şerîf* mukariri) adıyla müderrisler tayin edilmiş, ayrıca devletin ve vakıfların desteğiyle "asâkir-i şâhâne"nin ve "donanma-yı hümayun"un selâmeti için Ravza-i Mutahhara başta olmak üzere Bâb-ı Seraskerî, Bâb-ı Fetvâ, Fâtih Camii, Kastamonu Nasrullah Paşa Camii, Tarsus Nur Camii gibi pek çok camide *Şifâ-i Şerîf* okunup hatimler yapılmıştır (BA, Y.PRK.UM, 69/14; BA, İ.İLM, 3/1318 M-2; BA, İ.DH, 282/17747, 306/19466, 376/24853, 397/26294, 428/28297, 527/36434, 998/78872; BA, HAT, 228/12683;

BA, A.MKT.UM, 424/88; BA, A.MKT.NZD, 67/62, 146/98). Hatta eşkya ile karşılaşan Osman Paşa'nın zafer elde etmesi için bazı dergâhlarda kelime-i tevhid yanında *Şifâ-i Şerîf* okutulmuş, bunun Enderun'da da yapılmasına karar verilmiştir (BA, HAT, 55/2543, 29 Z 1215). Eser günümüzde çeşitli İslâm ülkelerinde ve Türkiye'deki bazı camilerde halka okutulmaktadır. eş-Şifâ'yı methetmek için şiirler söylenmiş, Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, bunların bir kısmını *Ezhârû'r-riyâz fi ahbârî 'İyâz* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Burada, İbn Ebû'l-İsba'nın eserindeki Resûl-i Ekrem'in nübüvvet delilleri ve sıfatlarına dair bilgileri 315 beyit halinde nazma çektiği kasidesi de anılmalıdır.

Şifâ Hadislerinin Değerlendirilmesi. eş-Şifâ'nın ihtiva ettiği 1830 kadar rivayetin bir kısmı tenkit edilmiştir. Zehebî, Kâdî İyâz'ın en değerli çalışmasının eş-Şifâ olduğunu belirttikten sonra onun iyi bir muhaddis olmasına rağmen eserini hadis tenkidi konusunda bilgisiz bir kimse gibi uydurma rivayetlerle doldurduğunu ve kitabında bazı uzak te'villere yer verdiğini söylemiştir. Şemseddin es-Sehâvî, Zehebî'nin bu eleştirisini aşırı bulmuş, Kâdî İyâz gibi büyük itibar görmüş bir âlim hakkında daha uygun bir ifadenin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir (*el-İhtihâz fi hatmi's-Şifâ li-'İyâz*, s. 18-19). Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî de Zehebî'nin eş-Şifâ hakkındaki sözlerini isabetli bulmadığını kaydetmiştir. Kâdî İyâz'ın hadise bir otorite sayıldığını belirten Ali el-Kârî, eş-Şifâ'da rastlandığı bazı ziyaf rivayetleri değerlendirirken Kâdî İyâz'ın bunların güvenilir bir senedini görmüş olabileceğini veya ziyaf hadislerin faziletli ameller hususunda delil sayılabileceğini belirtmiştir (*Şerhu's-Şifâ*, II, 91-92). eş-Şifâ şârihlerinden Şemseddin Muhammed b. Muhammed ed-Delecî el-Osmânî'nin eserindeki bir hadisin kaynağını bulamadığını bildirmesi üzerine Ali el-Kârî, "Bu hadisi büyük muhaddislerden olan Kâdî İyâz'ın rivayet etmesi yeterlidir; eğer hadisin bir senedi olmasaydı onu kitabına almazdı" demiştir (a.g.e., I, 629).

Şerhleri. eş-Şifâ üzerine yazılan pek çok şerhten günümüze ulaşanların bazıları şunlardır: 1. Abdullah b. Ahmed et-Ticânî, *el-Vefâ fi şerhi (bi-beyâni fevâ'id) 's-Şifâ*. Eserin yaklaşık yarısı Tunus'ta Mektebetü câmiî'z-Zeytûne'de bulunmaktadır (nr. 1321). 2. Tâceddin el-Yemenî, *el-İktifâ' fi şerhi elfâzî's-Şifâ* (Millet Ktp., Murad Molla, nr. 452; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 895; Köprülü Ktp., nr. 1116; ayrıca bk. Brockel-

Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 89)

Sibt İbnü'l-Acemî'nin *el-Muktefâ fi zabtı elfâzi's-Şifâ* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk iki sayfası (Köprülü Ktp., Fâzil Ahmed Paşa, nr. 301)

mann, *GAL Suppl.*, I, 631). Yemenî daha sonra eserini *Telhişu'l-İktifâ'* adıyla ihtisar etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1054). **3.** İbn Merzûk el-Hatîb, *Şerhu's-Şifâ*. Eserin beş ciltten oluşan bir nüshası Gotha Herzoglichen Bibliothek'te kayıtlıdır (*EI²* [İng.], III, 867). **4.** Sibt İbnü'l-Acemî, *el-Muktefâ (el-İktifâ') fî (şerhi / zabtı) elfâzi's-Şifâ li'l-Kâdi 'İyâz*. İbnü'l-Acemî'nin 797'de (1395) tamamladığı eserin (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 863, vr. 312^b) kendi hattıyla birer nüshası Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (nr. 1301) ve Köprülü Kütüphanesi'ndedir (Fâzil Ahmed Paşa, Yazmalar, nr. 797). Ayrıca muhtelif nüshaları Millet (Feyzullah Efendi, nr. 876), Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 442), Süleymaniye (Kadizâde Mehmed Efendi, nr. 76; Kılıç Ali Paşa, nr. 194; Damad İbrâhim Paşa, Yazmalar, nr. 863; Murad Molla, nr. 453, 457) ve Âtîf Efendi (nr. 472) kütüphanelerinde kayıtlıdır. İbnü'l-Kabâkîbî, Sibt İbnü'l-Acemî'nin şerhini *Zübdetü'l-Muktefâ fî tahriiri (hâli) elfâzi's-Şifâ* adıyla ihtisar etmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 586; Yazma Bağışlar, nr. 4333). **5.** Nûreddin Ali b. Muhammed b. Akbars, *Fethu's-şafâ li-şerhi me'ânî elfâzi's-Şifâ*. Eserin Süleymaniye (Cârullah Efendi, nr. 320; Lâleli, nr. 520; Reşid Efendi,

nr. 143), Hacı Selim Ağa (nr. 185, 828) ve Millet (Murad Molla, nr. 455-456) kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır. Murad Molla Kütüphanesi'ndeki nüshanın (Murad Molla, nr. 455, 456) şârihin hattıyla olduğu kaydedilmektedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 631). **6.** Ebrekân diye anılan Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Mahlûf er-Râşidî et-Tilimsânî, *Ğunyetü (Buğyetü) ehli's-şafâ fi şerhi's-Şifâ*. Kâtib Çelebi şârihin aynı adı taşıyan üç şerhinden birincisinin iki cilt, ikincisinin bir cilt, üçüncüsünün daha küçük hacimde olduğunu bildirmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1053). Brockelmann, Ebrekân'ın *Ğarîbü's-Şifâ* adlı çalışmasının bir kısmının Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunduğunu (nr. 41/17) zikretmektedir (*GAL Suppl.*, I, 631); Şârihin üçüncü çalışması muhtemelen bu eserdir. **7.** Şümünî, *Müzülü'l-hafâ 'an ('alâ) elfâzi's-Şifâ*. *eş-Şifâ*'nın oldukça muhtasar bir hâşiyesidir (İstanbul 1264; *eş-Şifâ*'nın kenarında, I-II, Beyrut 1399/1979, 1409/1988; nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn, Beyrut 2000). Sehâvî, Şümünî'nin bu eseri Sibt İbnü'l-Acemî'nin *el-Muktefâ*'sından kısaltarak yazdığını belirtmektedir (*ed-Đav'ü'l-lâmî'*, II, 175). **8.** Abdullah b. Ahmed b. Saîd ez-Zemmûrî, *İzâhu'l-Iebs ve'l-hafâ 'an elfâzi's-Şifâ'*. Ahmed Bâ-

bâ et-Tinbüktî eserin müellif hattıyla olan nüshasını gördüğünü söylemekte, yazma nüshasının Fas'taki Sûs şehrinde Edüz köyündeki medresenin kütüphanesinde bulunduğu kaydedilmektedir (Ziriklî, IV, 68). **9.** Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hasenî et-Tilimsânî, *el-Menhelü'l-aşfâ fi şerhi mâ temessü'l-hâcetü ileyhi min elfâzi's-Şifâ*. Kâtib Çelebi'nin *eş-Şifâ* şerhlerinin en güzellerinden biri diye nitelediği bu iki ciltlik eseri (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1053) Tilimsânî 917'de (1511) tamamlamıştır. Eserin Süleymaniye (Fâtih, nr. 838; Pertev Paşa, nr. 97; Murad Molla, nr. 451) ve Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, nr. 673) kütüphaneleriyle Mektebetü'l-Ezher'de (nr. 499, hâs), iki ciltten oluşan bir başka nüshası Rabat'tadır (el-Mektebetü'l-âmmeh, nr. 340 K, 1316). **10.** Şemseddin Muhammed b. Muhammed ed-Delecî el-Osmânî, *el-Işîfâ li-beyânî me'ânî's-Şifâ*. Beyazıt Devlet (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, nr. 117; Veliyyüddin Efendi, nr. 674), Âtîf Efendi (nr. 493), Kayseri Râşid Efendi (nr. 170) kütüphaneleriyle Rabat'ta el-Hizânetü'l-âmmeh'de (nr. 1448 ا, Mağrib hattıyla) nüshaları bulunmaktadır (ayrıca bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 631). **11.** Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ fi hükûki'l-Muştafâ (Ref'u'l-hafâ 'an zâti's-Şifâ)*. Şârih eserini Sibt İbnü'l-Acemî'nin *el-Muktefâ*, Delecî'nin *el-Işîfâ*, Muhammed b. Ali et-Tilimsânî'nin *el-Menhelü'l-aşfâ*, Yemenî'nin *el-İktifâ'*'sı gibi şerhlerden faydalanarak 1011'de (1602) Mekke'de tamamlamış, yararılandığı kaynakları yer yer tenkit etmiştir. Eserin pek çok baskısı vardır (İstanbul'da, her biri iki cilt olarak 1264, 1285, 1290, 1299, 1307, 1308, 1309, 1312, 1316, 1319; Bulak 1257 taşbaskısı; I-IV, Kahire 1325-1327, Hafâcî'nin *Nesimü'r-riyâz'* ile birlikte; I-V, nşr. Haseneyn Muhammed Mahlûf, Kahire 1398/1977). **12.** Ömer b. Abdülvehhâb el-Urzî el-Halebî, *Fethu'l-ğafâr bimâ ekrema'llâhu bihi nebiyyehü'l-muhtâr*. Üç ciltlik bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (Pertev Paşa, nr. 99). **13.** Şehâbeddin el-Hafâcî, *Nesimü'r-riyâz fi şerhi Şifâ'i'l-Kâdi 'İyâz*. *eş-Şifâ*'nın bazı şerhlerinin okuyucuyu bıktırarak kadar uzun ve yanlış bilgilerle dolu olduğunu söyleyen şârih, esere ait şerhlerin en güzellerinden biri sayılan bu çalışmasını 1058'de (1648) tamamlamıştır. Kitap Bulak'ta (1257, Ali el-Kârî şerhiyle birlikte), İstanbul'da (1267, 1314, 1317), Kahire'de (1312-1317, 1325, 1327 [Ali el-Kârî'nin *Şerhu's-Şifâ*'sı ile birlikte]), Beyrut'ta (1326, ofset) dört cilt ve Muhammed Abdülkâdir Atâ tarafından altı cilt halinde

Seyyid Muhammed Lübbî'nin *Tercemetü's-Şifâ fi şemâilî sâhibi'l-İstifâ* adlı eserinin ilk iki sayfası (Tire İlçe Halk Ktp., Necip Paşa, nr. 126)

(Beyrut 1421/2001) neşredilmiştir. İsmâil b. Abdullah el-Üsküdarî *Nesimü'r-riyâz*'i ihtisar etmiştir (Zirikî, I, 318). **14.** Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Fâsî el-Hureyşî, *Fet-hu'l-feyyâz fi şerhi's-Şifâ li'l-Kâdî 'İyâz*. İki cilt olduğu belirtilen eserin bir nüshası Rabat Hizânetü'l-âmm'e'de bulunmakta (I. nr. 1701 د, II. nr. 13334 د), bir başka nüshasının el-Hizânetü'l-Kettâniyye'de olduğu kaydedilmektedir (Tihâmî Râcî el-Hâşimî, s. 134). **15.** İdvî, *el-Mededü'l-feyyâz bi-nûri's-Şifâ li'l-Kâdî 'İyâz* (I-II, Kahire 1276, 1286 [Ahmed b. Hüseyin er-Remlî'nin eş-Şifâ hâşiyesiyle birlikte taşbaskısı olarak]). İdvî, eş-Şifâ'nın nüsha farklarını tesbit edip garîb kelimelerini açıkladığı bu çalışmasına bir girişle başlamış, girişte Kâdî İyâz ile eş-Şifâ'yı kısaca tanıtip eserin mukaddimesinde geçen nâdir kelimeleri şerhetmiştir. **16.** Ebü İshak İbrâhim b. Muhammed et-Tâdilî, *Şerhu's-Şifâ*. Bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır (Hizânetü'l-âmm'e, nr. 2199 د).

Muhtasarları. eş-Şifâ'nın belli başlı muhtasarları arasında şunlar zikredilebilir: **1.** İbnü'l-Bârizî, *Tevşîku'ura'l-îmân fi tafzîli (fezâ'ili) habîbi'r-rahmân* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 834; Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1050; Diyarbakır İl Halk Ktp., nr. 2046; Akseki İl-

çe Halk Ktp., nr. 173). Eser, İbn Karâ Şehâbeddin Ahmed b. Ömer el-Hârizmî tarafından *Nuḥbetü'n-nuḥab el-mûsıl ilâ a'le'r-rüteb* adıyla ihtisar edilmiş olup bu muhtasarın bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'dedir (Sîre, nr. 37). **2.** Muhammed b. Hasan Muhammed el-Mâleki, *Lübâbü's-Şifâ*. Bir nüshası Tunus'ta Câmiu'z-Zeytûne'de (II, 267) kayıtlıdır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 632). **3.** Bennânî, *Lafzu nidâ'il-ḥiyâz min ezḥâri nesimi'r-riyâz fi şerhi's-Şifâ li'l-Kâdî 'İyâz*. Eser üzerine bir şerhi de bulunduğu anlaşılan Bennânî'nin (Abdülhay el-Kettânî, II, 224) muhtasarının iki nüshası Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'dedir (nr. 1456K, Mağrib yazısıyla olan bu nüshanın baş tarafı eksiktir; nr. 1400K). **4.** Abdullah b. Ali es-Süveydân, *Ḥüsnu'l-vefâ bi't-tenbîhi 'alâ ba'zı ḥukûki'l-Muştafâ*. Tûrâbî eserin Mektebetü'l-Ezher'de bir nüshasının bulunduğunu kaydetmektedir (*el-Kâdî 'İyâz*, s. 326). **5.** Ebü'l-Berekât Mustafa b. Muhammed b. Rahmetullah el-Eyyûbî. eş-Şifâ'ya yaptığı şerh kadar muhtasarının da mükemmel olduğu belirtilmektedir (Abdülhay el-Kettânî, I, 424). **6.** Ahmed b. Muhammed es-Selâvî, *İthâfu ehli's-sıdk*. eş-Şifâ'nın hem muhtasarı hem şerhi mahiyetindedir (Yale University Library, Landberg Collection,

nr. 9). eş-Şifâ üzerinde yapılan ihtisar çalışmaları arasında İbnü'l-Haydırî'nin eş-Şafâ bi-tahriri's-Şifâ'sı da zikredilebilir. Oflu Hacı Mehmed Emin Efendi *Şifâ'ü'l-mü'min* adlı çalışmasında eserin muhtevası hakkında bilgi vermiş, hemen her konu başlığından söz ederek eseri özetlemiş, bu özet seksen yedi sayfa halinde basılmıştır (İstanbul 1304).

eş-Şifâ'daki hadisleri tahrir etmek üzere eserler kaleme alındığı ve İbn Kutluboga'nın bu konuda bir çalışması olduğu zikredilmekteyse de bu eserlerden günümüze ulaşan sadece Süyûtî'nin *Menâhilü's-şafâ fi tahrîci eḥâdîsi's-Şifâ*'sıdır. Süyûtî eserinde, eş-Şifâ'daki 1362 hadisin kaynaklarını hâfızasına dayanıp tesbit etmeye çalıştığı için hadislerin hangi kitaplarda geçtiğini belirtmekle yetinmiştir (Kahire, ts., taşbaskı; Hindistan 1275/1858, taşbaskı). Semîr Kâdî, *Menâhilü's-şafâ*'yı hadislerin geçtiği yerleri belirleyerek yeniden yayımlamıştır (Beyrut 1409/1988). *Menâhilü's-şafâ*'yı tamamlamak için Ebü'l-Alâ İdrîs b. Muhammed el-İrâkî el-Fâsî'nin bir eser yazdığı kaydedilmektedir (*a.g.e.*, II, 818). eş-Şifâ hadislerinin ricâlini tesbit amacıyla yapılan çalışmalardan Ebü Abdullah Muhammed Kuveysim b. Ali et-Tûnisî'nin *Simṭü'l-le'âl fi ta'rîfi mâ bi's-Şifâ mine'r-ricâl*inin günümüze kadar geldiği bilinmektedir. eş-Şifâ'da adları geçen kişilerin biyografilerine de yer verilen eserin on ciltten meydana geldiği, müellifin kitabını on dört yılda kaleme aldığı belirtilmektedir. *Simṭü'l-le'âl* in I. cildi Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'de bulunmakta (nr. 1376K, burada adı *Simṭü'l-le'âl fi beyâni me'stemele 'aleyhi Kitâbü's-Şifâ mine'r-ricâl* diye kaydedilmekte), diğer ciltlerinin de orada olabileceği söylenmektedir (Tihâmî Râcî el-Hâşimî, s. 131). Zirikî'nin eserin bir nüshasının Tunus Ahmediyye Kütüphanesi'nde yer aldığını zikretmektedir (*el-A'âm*, VII, 11). Şemseddin es-Sehâvî, *Takfîsu me'stemele 'aleyhi's-Şifâ mine'r-ricâl* adlı bir eser yazdığını bildirmektedir (*eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi'*, VIII, 17).

Daha çok IX. (XV.) yüzyıldan itibaren hadis, siyer, fıkıh gibi ilimlere dair eserleri talebelerine okutan bazı âlimler, bu eserler için yapılan hatim merasimlerinde okunmak üzere risâleler kaleme almışlardır. eş-Şifâ'nın hatim merasimi için yazılan eserler arasında İbn Nâsirüddin'in *Meclis fi ḥatmi's-Şifâ* (nşr. Abdüllatif b. Muhammed el-Cilânî, Beyrut 1424/2003), Şemseddin es-Sehâvî'nin *el-İntihâz fi ḥatmi's-Şifâ li-'İyâz* (nşr. Abdüllatif b. Muhammed el-Cilânî, Beyrut 1422/2001) ve *er-Riyâz*

fi hatmi's-Şifâ li-'İyâz (Medine Ârif Hikmet Ktp., Mecmûa, nr. 308), Şemseddin İbn Tolun'un *Gâyetü'l-vefâ fi hatmi's-Şifâ* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1194) adlı çalışmaları zikredilebilir. Murat Gökâl, *Kâdı İyâz ve eş-Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru* adıyla bir doktora tezi yapmıştır (2005, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Hülya Çakıl *Kâdı İyâz'a Göre Peygamber'in Dindeki Konumu* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1998, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Türkçe Tercümeleri. 1. Hanîf İbrâhim Efendi, *Hulâsatü'l-vefâ fi şerhi's-Şifâ*. Mütercim çalışmasında büyük ölçüde Ali el-Kârî'nin şerhinden faydalanarak eş-Şifâ'yı tefsiri mahiyette tercüme etmiştir (Bulak 1257; I-II, İstanbul 1314-1317). 2. Bursalı Abdurrahman Darîr, *Tercüme-i Şifâ-i Şerîf*. Abdurrahman Darîr'in muhtasar bir şekilde tercüme ettiğini söylediği eserin (vr. 1^b) bir nüshası Kütahya Vahîd Paşa Kütüphanesi'ndedir (nr. 1245). 3. Şeyhülislâm Ebûîshakzâde İshak Efendi, *el-İstîşâ fi tercemeti's-Şifâ*. 1140'ta (1727) Türkçe'ye çevrildiği ve Arapça metni yer almadığı halde otuz cüz hacminde olduğu belirtilen eserin (Hanîfzâde, s. 550) bazı nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi (Emanet Hazinesi, nr. 656) ve Süleymaniye (Lâleli, nr. 397) kütüphaneleriyle İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde (nr. 93) kayıtlıdır (ayrıca bk. *DİA*, XXII, 531). 4. Müderis Seyyid Muhammed Lübbî, *Tercemetü's-Şifâ fi şemâilî sâhibi'l-istifâ*. 1161 (1748) yılında Dârüssaâde Ağası Maktul Beşir Ağa adına tercüme edilmiş olup (Hanîfzâde, s. 550) bir nüshası Tire İlçe Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Necip Paşa, nr. 126). 5. Tâlib Hocazâde İshak Necib Karsî, *Tercüme-i Şifâ-i Şerîf*. Yazma nüshalarından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Pertev Paşa, nr. 59, 60), diğeri Millî Kütüphane'dedir (nr. 4900). 6. Köprülülü Ali Rıza Doksenyedi, *Açıklamalı Şifâ-i Şerîf Tercemesi*. Mütercim eserin birinci bölümünün yaklaşık yarısını her biri 150-170 sayfadan oluşan dört kitap halinde yayımlamış (Eskişehir, İstanbul 1946-1949), dipnotlarda bazı terimleri açıklamış, bazı olaylar hakkında bilgi vermiş, yer yer kendi şiirlerini de eklemiştir. Tercümesinin önsözünde eş-Şifâ'yı on kitapta tamamlayacağını söyleyen mütercimin çalışmasını bitiremediği anlaşılmaktadır. eş-Şifâ'yı Na'im Erdoğan, Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul 1977) ve Suat Cebeci de (Ankara 1992) Türkçe'ye çevirmiştir. Aîşe Abdurrahman (Aisha Abdarrahman) Bewley eş-Şifâ'yı *Muhammad Messenger of Allah* (*Ash-Shi-*

fa of Qadi 'Iyad) adıyla İngilizce'ye tercüme etmiştir (Grenada, Spain 1991).

eş-Şifâ bilindiği kadarıyla İstanbul'da 1264 (1848) ve 1290'da (1873) (I-II, Yûsuf b. Muhammed Ebû's-Suûd'un tashihiyle) taşbaskı olarak neşredilmiştir. Eserin yine İstanbul'da (I-II, 1295) Mustafa Râkım'ın hattıyla harekeli olarak Muharrem Efendi Matbaası'nda basıldığı belirtilen nüshasının, hayatında beş adet eş-Şifâ yazdığı belirtilen (*DİA*, II, 117) Ahmed Râkım Efendi'ye ait obaleceği akla gelmektedir. Eser ayrıca Kahire'de (1276 [İdvî'nin tashihiyle], 1295, 1312, 1322, 1329, 1369/1950), Bombay'da (1276), Caunpûr'da (1877), Fas'ta (I-II, 1305, 1313) yayımlanmıştır. eş-Şifâ'nın ilmî neşirleri arasında Muhammed Karaali v.dğr. (I-II, Dımaşk 1392/1972-1973, 1398/1978), Ali Muhammed el-Bicâvî (I-II, Kahire 1397/1977; Beyrut 1984) ve Abduh Ali Kûşek'in (Beyrut-Dımaşk 1420/2000) çalışmaları zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdı İyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rifî hukûki'l-Muştafa* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1977, I-II; a.e. (nşr. Abduh Ali Kûşek), Beyrut-Dımaşk 1420/2000; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XX, 216; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 49; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, II, 175; VIII, 17; a.m.f., *el-İntihâz fi hatmi's-Şifâ li-'İyâz* (nşr. Abdülâtil Muhammed el-Cilânî), Beyrut 1422/2001, neşredenin girişi, s. 3-23; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 149; Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ fi hukûki'l-Muştafa*, İstanbul 1285, I, 2, 629; II, 91-92; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz* (nşr. Saîd Ahmed A'râb - Muhammed b. Tâvî), Rabat 1398/1978, IV, 271-309; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1053, 1054, 1194, 1884; Şehâbeddin el-Hafâcî, *Nesimü'r-riyâz fi şerhi Şifâ'il-Kâdı 'İyâz* (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1421/2001, I, 11; Brockelmann, *GAL*, I, 455; *Suppl.*, I, 630-632; *İzâhu'l-meknûn*, I, 52; Ahmed Hanîfzâde, *Âsâr-ı Nev: Nova Opera* (nşr. G. Fluegel), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 550; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'trafe*, s. 106; Seyyid Süleyman Nedvî, *Hiz. Muhammed Aleyhisselâm Hakında Konferanslar* (trc. Osman Keskiöglü), Ankara 1967, s. 83; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 424; II, 224, 800, 818; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 318; IV, 68, 125; VII, 11; Tihâmî Râcî Hâşimî, *el-Kâdı 'İyâz el-lugavî min hilâli hadîşî Ümmî Zerf*, Dârülbeyzâ 1985, s. 79-142; Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhû fi 'ilmi'l-hadîş*, Beyrut 1408/1987, s. 367-374; Beşir Ali Hamed et-Türâbî, *el-Kâdı 'İyâz ve cühüdühû fi 'ilmeyi'l-hadîş rivâyeten ve dirâyeten*, Beyrut 1418/1997, s. 301-332; Metin Hülâgü, *Sultan İkinci Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, İstanbul 2003, s. 243; Muhammed Menûnî, "Kitâbü's-Şifâ li'l-Kâdı 'İyâz", *el-Menâhil*, sy. 22, Rabat 1402/1982, s. 305-423; M. Hadj-Sadok, "İbn Marzûk", *EP* (İng.), III, 867; İsmail Durmuş, "İbn Ebû'l-İsba", *DİA*, XIX, 467; Saffet Köse, "İbn Merzûk el-Hatîb", a.e., XX, 187; Tayyar Altukulaç, "İbnü'l-Bârîzî", a.e., XX, 526.

M. YAŞAR KANDEMİR

ŞİFÂ bint ABDULLAH

(الشفاء بنت عبدالله)

Ümmü Süleymân eş-Şifâ' (Leylâ) bint Abdillâh b. Abdîşems el-Adeviyye el-Kureşsiyye (ö. 20/641 civarı)

Kadın sahâbî.

Mekke'de doğdu. Kureys'in Adıoğulları kolundan olup Hz. Ömer'le akrabalığı vardır. Asıl ismi Leylâ iken hastaları tedavi konusundaki bilgisi ve bu alanda yaptığı hizmetler sebebiyle Şifâ diye tanındı. Câhiliye devrinde de iyilik severliği ve güzel ahlâkyla bilinen Şifâ, İslâm'ın ilk yıllarında müslüman oldu. İlk iman edenlerle birlikte müşriklerin ziyetlerine katlandı. Mekke döneminde önce Ebû Hasme b. Huzeyfe, daha sonra onun kardeşi Merzûk ile evlendi. Ebû Hasme ile evliliğinden Süleyman, Merzûk'tan Ebû Hakîm künyesiyle bilinen bir oğlu doğdu. Ayrıca bir de kızı olmuştur. Medine'ye ilk hicret edenler arasında yer alan Şifâ, oğlu Süleyman ile birlikte Hz. Peygamber'in kendisine tahsis ettiği bir eve yerleşti. Okuma yazma bilen az sayıdaki kadınlardan biri olduğu için özellikle kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri yürüttü. Resûl-i Ekrem'in hanımı Hafsa'ya da okuma yazma öğretti. Şifâ, Câhiliye devrinde "nemle" denen bir cilt hastalığını rukye yoluyla (dua okuyarak) tedavi ederdi. İslâmiyet gelince bu tedavi yöntemini bıraktı. Ancak hastaların ısrarı üzerine duasını Resûlullah'a okuduğu, Resûlullah'ın da ona şirke götüren bir söz ve davranış içermediği sürece rukye yapmakta bir sakınca bulunmadığını belirttiği, hatta eşi Hafsa'ya bu tedavi yöntemini de öğretmesini tavsiye ettiği rivayet edilir (Taberânî, XXIV, 316). Şifâ, Hafsa'nın hem öğretmeni olması hem de aralarında akrabalık bağı bulunması sebebiyle onun yanına sıkça uğrar, Resûl-i Ekrem'in diğer hanımlarına da ziyaret ederdi. Resûlullah da Şifâ'yı ve ailesini zaman zaman görmeye gider, hatta onların evinde istirahat edip kaylûle yapardı. Şifâ, Hz. Peygamber evlerine geldiğinde istirahat etmesi için bir yatakla bir çarşaf hazırlayıp ona tahsis etmişti. Kendisinden sonra gelen aile fertleri bu yatağı saklamış, Emevîler döneminde Mervân b. Hakem yatağı Şifâ'nın torunlarından satın almıştır.

Hz. Ebû Bekir ve Ömer hilâfetleri döneminde Şifâ'ya değer verirdi; Hz. Ömer